

НАЦІЯ ЧИ ДЕРЖАВА: ПАРАДИГМАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Доводиться, що сфера духовного виробництва та продукovanі нею ідеї, теорії та змісти у кожному суспільстві трансформуються з плином часу, а також у результаті політичних, економічних, соціальних та інших змін. Показана логіка трансформації сфери виробництва знань від радянської парадигми до національної. На прикладі концептів «нація» та «держава» продемонстровано еволюцію радянської пояснювальної парадигми та її поступову трансформацію в національну внаслідок розпаду СРСР та становлення на його терені суверенних націй та національних держав.

Ключові слова: нація, держава, національна держава, індустрія виробництва знань, Вестфальська система міжнародних відносин, пострадянський простір.

Natalia Pelagesza. *Naród czy państwo: transformacja paradygmatu rozważań nad procesami społeczno-politycznymi w państwach przestrzeni poradzieckiej.*

Autorka udowadnia, że sfera duchowej aktywności i wytworzone przez nią idee, teorie i treści ulegają w każdym społeczeństwie przeobrażeniom w wyniku zachodzących zmian politycznych, ekonomicznych i społecznych. Na przykładzie konceptów „naród” i „państwo” autorka ukazała ewolucję radzieckiego paradygmatu wyjaśniającego i jego stopniową transformację w narodowy wskutek rozpadu ZSRR i powstaniu na jego terytorium niezależnych państw narodowych.

Słowa kluczowe: naród polityczny, państwo, państwo narodowe, westfalski system stosunków międzynarodowych, przestrzeń poradziecka.

Наталя Пеллагеша. *Нация или государство: парадигмальная трансформация осмысления социально-политических процессов в странах постсоветского пространства.*

Доказывается, что сфера духовного производства и производимые ею идеи, теории и значения в каждом конкретном обществе трансформируются с течением времени, а также в результате политических, экономических и других факторов. Показана логика трансформации сферы производства знаний от советской парадигмы к национальной в результате распада СРСР и становления на его территории суверенных наций и независимых национальных государств.

Ключевые слова: нация, государство, национальное государство, индустрия производства знаний, Вестфальская система международных отношений, постсоветское пространство.

Natalia Pelagesha. *Nation or state: Paradigmatic Transformation of the Social and Political Processes Interpretation in Countries of the Post-Soviet space.*

The article gives a proof that the industry of knowledge production, and ideas, theories and meanings are transformed in every society under the time impact, influence of political, economic, social and other changes. The logic of the knowledge production industry transformation from soviet paradigm to national one has been shown. The evolution of the soviet explanatory paradigm and its gradual transformation into a national one as a result of the USSR decline and emergency of sovereign nations and nation states on its territory has been demonstrated on the example of the concepts “nation” and “state”.

Key words: nation, state, nation state, industry of knowledge production, Westphalian system of international relations, post-soviet space.

Соціальна філософія стверджує, що у людському суспільстві існує дві сфери виробництва: матеріальне та духовне. Матеріальне виробництво створює матеріальні блага, які задовольняють потреби окремої людини та спільноти загалом, пов'язані з фізичним існуванням. Іншою є природа продуктів, що виробляється сферою духовного виробництва. Результати її роботи — це ідеї, теорії, терміни, інтерпретації та змісти, які споживає суспільство, і якими користується для забезпечення свого розвитку та освоєння оточуючої дійсності. У своїй переважній більшості теорії, ідеї та терміни є продуктом виробництва кожного конкретного суспільства, географічно обмеженого, з певною соціально-політичною, економічною та ідеологічною системою, з власною історією та цінностями.

У сучасній соціальній філософії та соціології знання духовну сферу виробництва називають «індустрією знання». Хоча більш адекватно її було б назвати індустрією виробництва та поширення змістів, уявлень та інтерпретацій. У цій роботі під поняттями «сфера духовного виробництва» та «індустрія знання», які використовуватимуться як синоніми, ми розумітимемо: 1) наукові дослідження та розробки; 2) освіту; 3) засоби масової інформації та комунікації. У деяких працях до сфери духовного виробництва також відносять релігію. Не заперечуючи її важливість, ми свідомо не включатимемо її в наш аналіз, оскільки це потребує окремого великого дослідження.

Сфера духовного виробництва та продукovanі нею ідеї, теорії та змісти у кожному суспільстві трансформуються з плином часу і в результаті політичних, економічних, соціальних та інших змін. «Теорія завжди створюється для когось і в чийхось інтересах», — таким чином охарактеризував особливість процесу виробництва знань політолог Роберт Кохан [1, с. 242]. Саме з цієї причини сфера виробництва змістів, що існує в Америці або Німеччині, критичним чином відрізняється від тієї, що існує в Китаї, Індії, Єгипті або Росії. Тому для зручності аналізу сферу духовного виробництва варто розглядати з метою порівняльних досліджень:

- на локальному рівні, беручи до уваги особливості кожного соціуму;
- на регіональному рівні, в разі, якщо за спільними ознаками певні суспільства можна віднести до однієї групи;
- в межах часового проміжку, що за певними ознаками можна класифікувати як певний історичний період.

При цьому варто зазначити, що з такої позиції аналіз сфери духовного виробництва мало чим відрізнятиметься від аналізу сфери матеріального виробництва та має включати в себе історичні, культурні, політичні, інституційні та інші чинники.

З цієї точки зору цікавою для концептуалізації буде функціонування сфери виробництва знань у Радянському Союзі. Яскравою ілюстрацією викладених вище тверджень про трансформацію змістів, що циркулюють всередині окремих суспільств, буде її послідовний розвиток внаслідок розпаду СРСР у кожній з нових незалежних країн, що постали на його терені. Метою цієї статті буде показати, що духовна сфера виробництва, яка існувала в Радянському Союзі, трансформувалася з моменту його розпаду. У нових незалежних країнах вона пройшла певні періоди трансформації. Кожен з цих періодів можна назвати парадигмою осмислення процесів, що відбуваються. У результаті еволюції в кожній з пострадянських країн сформувалася власна система виробництва знань, що спрямована на забезпечення та відтворення політико-економічної моделі, в межах якої кожна окрема країна розвивається.

Парадигми трансформації сфери духовного виробництва в пострадянських країнах. Сфера виробництва знань та змістів у СРСР функціонувала в межах чітко сформованої парадигми, яку має сенс назвати «радянською парадигмою духовного виробництва». Проводячи паралелі з політико-економічною системою, її можна охарактеризувати як «контрольовану автаркію». Вона була сформована та інституалізована внаслідок становлення СРСР як особливої політичної, економічної та ідеологічної системи, що мала принципові відмінності від тих, що уже існували в світі. Усе, що робилося в соціогуманітарному просторі Радянського Союзу, мало чіткий ідеологічний базис. Робота сфери духовного виробництва спрямовувалась на розвиток соціалістичної системи, мала за основу марксизм-ленінізм, а її продукція легалізувалось іменем комуністичної партії. Суспільствознавчими дисциплінами був розроблений цілий комплекс термінів та теорій, які описували, пояснювали та узаконювали існування радянської соціально-політичної та економічної систем, Радянського Союзу загалом та його глобального позиціонування. У свою чергу вони поширювались засобами масової інформації та ставали інтегральною частиною світогляду радянських людей завдяки системі освіти.

Розпад СРСР мав своїм наслідком не тільки руйнацію всієї інституалізованої політичної та економічної системи радянського суспільства. Ця подія мала колосальні наслідки для всіх сфер життєдіяльності соціуму, що утворився всередині країни, включаючи духовне

виробництво. Останнє зазнало не менш кардинальних змін, ніж економіка. Система змістів, що складалася протягом 70 років існування супердержави, перестала забезпечувати не тільки розвиток, а навіть існування пострадянських суспільств, а тому потребувала змін. Системі духовного виробництва, яка залишилася після розпаду СРСР, потрібно було теж якимось чином змінюватися. У нових незалежних країнах перед інтелектуальною елітою постало завдання пошуку теоретичних підвалин, які б дали поштовх для розвитку суспільств, що раніше були складовими системи радянського соціалізму. «Трансформація» — ключовий термін, який використовувався для опису процесів у новопосталих на теренах колишнього СРСР державних утвореннях, — відбувалася і у сфері виробництва змістів, ідей, теорій.

За цілями та змістовним наповненням виділяються три періоди трансформації сфери індустрії знань пізнього радянського та пострадянських суспільств при переході від радянської парадигми духовного виробництва. Можна стверджувати, що в межах кожного з цих періодів формується певна парадигма осмислення соціально-політичних процесів з домінуючим термінологічним апаратом, ідеями, теоріями та акцентами на тих чи інших явищах поточного суспільного життя. Причому перші два періоди та, відповідно, парадигми, були спільними майже для всіх пострадянських країн, і тільки на третьому етапі тенденції розвитку індустрії виробництва знань починають змістовно відрізнятися в кожному з новоутворених соціумів.

Перший період можна визначити як період критичного ставлення до радянської ідеологічної машини та дискурсу загалом. Відбувалася деконструкція системи доктринально-теоретичного забезпечення функціонування радянської держави. Відповідно, має сенс дати їй назву «парадигма деконструкції». У пізній радянській період учені, науковці, журналісти були об'єднані спільною справою та метою: показати, що радянська ідеологія та створена на її основі «надбудова» неадекватні, неправдиво відображають реалії існуючої дійсності, а радянська система вичерпала себе як модель, здатна забезпечувати подальший розвиток. На цій хвилі була написана велика кількість критичних праць як наукового, так і публіцистичного характеру. Інтелектуальну еліту надихала думка про те, що на зміну такій, що не виправдала себе, радянській моделі має прийти більш досконала модель демократичного суспільства, взірцем якої були західні демократії.

Другий період був періодом формування основ нового доктринально-теоретичного забезпечення процесів суспільно-політичної та економічної трансформації пострадянських суспільств після розпаду Радянського Союзу. Відбувався пошук та створення теорій, ідей та термінів, які б адекватно описували процеси, що відбуваються. Інтелектуали були сконцентровані на пошуку моделей розвитку новоутворених суб'єктів світової політичної системи, що постали в результаті розпаду СРСР. Формується перехідна парадигма осмислення суспільно-політичних процесів у новоутворених країнах. Цей етап у розвитку сфери духовного виробництва пострадянських країн можна охарактеризувати як етап певного ідеологічного та проблемного вакууму, коли цілі першого етапу — деконструкція системи — були досягнуті, а що робити далі, було не зовсім зрозумілим. Оскільки виключно критики не було достатньо, щоб створити підвалини для нових суспільств, постала необхідність введення нових теорій, доктрин та термінів, які б стали ідеологічним базисом для трансформацій, що відбуваються, та були здатними прояснити кінцеві цілі цих трансформацій. Для інтелектуального поля більшості пострадянських країн цього періоду характерне звернення до напрацювань західних вчених. Здійснювалося багато перекладів як наукових, так і публіцистичних творів з іноземних мов, які мали на меті заповнити вакуум теоретичної думки, що утворився, та створити пояснювальний та прогностичний апарат для процесів, що мали місце в пострадянських суспільствах. Для цього періоду характерне поєднання спадку радянської сфери духовного виробництва з продуктами індустрії знань євроатлантичного світу.

Протягом третього періоду відбувається становлення та утвердження доктринально-теоретичного забезпечення обраної моделі розвитку всередині кожної з нових незалежних держав. Починають критичним чином відрізнятися базові засади становлення індустрії

знань у кожній з країн. Вони варіюються в залежності від типів політичних режимів, економічних моделей та зовнішньополітичних пріоритетів, які уже на той час досить чітко викристалізуються в кожній з країн. Можна говорити про «націоналізацію» сфери духовного виробництва пострадянських країн та формування власне національних парадигм осмислення соціально-політичних та економічних процесів. У цій роботі ми свідомо не обмежуємо часові рамки кожної з парадигм, оскільки вони є різними для кожної окремо взятої країни.

Загалом можна констатувати, що система духовного виробництва в національних державах та наднаціональних утвореннях (як наприклад, ЄС, СРСР) працює на вироблення такого типу ідентичності, метою якої є легітимація даного національного або наднаціонального утворення. Основні напрями її роботи: легітимація (деконструкція) пануючого політичного та економічного режимів, вироблення стандартів мовної політики, політики громадянства, розробка освітньої та культурної політик, легітимація політики пам'яті.

Якщо в Радянському Союзі, який за своєю природою був наднаціональним утворенням, усі перераховані політики мали наднаціональний характер, то з розпадом наддержави відбувається націоналізація сфери індустрії знань його колишніх складових. Вона розвивається навколо переходу від проблематики наднаціонального утворення до проблематики створення незалежної нації та суверенної національної держави.

За особливостями трансформації сфери духовного виробництва пострадянські країни умовно можна розділити на наступні групи.

1. Латвія, Естонія, Литва. Деконструкція радянської парадигми духовного виробництва відбулася повністю. Сфера індустрії знань у цих країнах орієнтована на побудову нації та національної держави. Для цієї групи країн та країн колишнього Варшавського договору характерним є одночасно з націоналізацією адаптація сфери індустрії знань до наднаціонального рівня Європейського Союзу та включення його в коло проблем, що розглядаються. На відміну від цієї групи країн в Україні, яка теж оголосила курс на інтеграцію в Європейський Союз, сфера національного духовного виробництва не перейшла у фазу інтеграції в нове наднаціональне утворення.

2. Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан. Особливістю даної групи країн є те, що в них парадигма індустрії виробництва знань фактично націоналізована. Вона спрямована на побудову демократичних політичних режимів, але співіснує з радянською парадигмою, що залишається не до кінця деконструйованою.

3. Росія. Парадигма духовного виробництва всередині країни повністю націоналізована, хоча і не декларується як така. Її особливістю є чітка орієнтація більшості суб'єктів духовного виробництва на легітимацію існуючого політико-економічного режиму та його внутрішньо-та зовнішньополітичних цілей. Лише дуже обмежена кількість продуктів даної сфери спрямована на деконструкцію існуючого політико-економічного режиму.

4. Казахстан, Білорусь Таджикистан, Киргизія, Вірменія, Узбекистан. Індустрія виробництва знань націоналізована до певної міри. У межах досліджуваної проблематики спільне між ними і Росією є те, що їх сфера духовного виробництва орієнтована на підтримку та легітимацію існуючих політико-економічних режимів, але з дуже обмеженими спробами делегітимації.

«Case study»: нація чи держава. У якості «case study», який би проілюстрував викладені вище думки, має сенс проаналізувати процес формування виробництва знань пострадянськими суб'єктами загалом і українськими, зокрема; пошукати відповіді на запитання про природу колишніх складових супердержави з огляду на світовий політичний порядок. Аналіз соціо-гуманітарної літератури з даної проблематики дає підстави стверджувати, що відповіді на це запитання на пострадянському просторі та країнах колишнього Варшавського договору варіюються з домінуванням наступних термінів: «нація», «держава», «національна держава», «політична нація», «країна». Причому в інтелектуальному середовищі не існує згоди щодо того, чи є вони синонімами, чи мають різну конотацію. Далі ми покажемо, що на побудову

існуючих відповідей, в тому числі українськими інтелектуалами, вплинула інерція сфери виробництва знань, що призвело до поєднання значень перерахованих термінів, прийнятих у радянській сфері духовного виробництва, з уявленнями про ці явища у європейській чи американській науці. У результаті були утворені певні значеннєві гібриди, які продовжують домінувати в інтелектуальному просторі більшості пострадянських країн.

Таким чином, одним з перших запитань, на які суб'єкти виробництва знань шукали відповіді після розпаду СРСР було: «На що перетворились колишні радянські республіки з огляду на сучасний світовий політичний порядок, і як далі вони повинні розвиватися?»

Проблем з внутрішньополітичним і зовнішньополітичним самовизначенням не було у Прибалтійських республік та країн, колись приналежних до Варшавського договору, які за часів радянського панування, постійно підтримуючи інтелектуальний зв'язок Заходом, так і не стали до кінця радянськими. Вони одразу ж оголосили себе націями та взялися до створення демократичних національних держав. Доктрини націоналізму, демократії та реєвропеїзації стали основою сфери духовного виробництва цих країн.

У більш складній ситуації опинились інші колишні складові СРСР, до яких належить і Україна. У сфері внутрішньої політики нових незалежних держав виявилось, що лише знання слів «демократія» та «ринкова економіка» недостатні для того, аби зрозуміти, як вони мають будуватися, і яким чином досягти бажаної гармонії. Фактично, багато термінів, — як наприклад, ті ж «демократія», «вільний ринок», «нація», — були запозичені із зарубіжної теорії та практики без аналізу їх змістовного наповнення. Як наслідок, політичні та економічні процеси відбувалися стихійно, не будучи науково обґрунтованими. Не було також методологій аналізу ефективності та наслідків реалізації певних політик та реформ, що пропонувалися. Проста екстраполяція зарубіжного досвіду призводила до непрогнозованих результатів. У результаті, політичні режими та економічні системи, що постали на теренах колишнього СРСР, мають гібридний характер, варіюються від жорстко авторитарних до таких, яким винайшли цілий ряд термінів, сьогодні узагальнених словосполученням «дефектні демократії». Про ринкові економіки у цих країнах можна говорити тільки умовно.

Причин цьому декілька. По-перше, для радянської парадигми духовного виробництва була характерною абсолютна відсутність суспільствознавчих наук, наприклад, політології та пов'язаних з нею предметів. Вони замінювались ідеологією. Це означало, що досліджувати соціалістичне суспільство науковці не мали змоги, оскільки все про нього було написано класиками максизму-ленінізму, а його політична, економічна, соціальна структура та цілі визначались партійними документами. Будь-які ідеї, що не підпадали під офіційне розуміння, оголошувались поза законом. По-друге, оскільки радянська система виробництва знань існувала в умовах автаркії, у суб'єктів духовного виробництва не було можливості вивчати з метою порівняльного аналізу реалії оточуючого СРСР світу через існування «залізної завіси». Вони також були чітко визначені пануючою ідеологією та марксистсько-ленінською теорією і не мали піддаватися сумніву. Соціально-економічні системи та інститути, відмінні від радянських, вважались аномальними. Домінуюча ідеологія стверджувала, що вони приречені на швидке уподібнення до радянських унаслідок неминучого становлення комунізму в глобальному масштабі, а тому не варті уваги.

Третьою причиною, яка позбавляла радянських і у подальшому пострадянських науковців можливості проводити порівняльні дослідження та робити необхідні висновки щодо особливостей та ефективності відмінних від радянської соціально-політичних систем, був мовний бар'єр. Функцію *lingua franca* для радянської науки в межах закритого наукового простору СРСР виконувала російська мова. Переважна більшість науковців, по-перше, не знала іноземних мов, у тому числі мову світової науки — англійську. По-друге, інтелектуали фізично не мали доступу до іноземної наукової літератури через ізоляціоністську наукову політику супердержави. Зарубіжні наукові журнали та книги або взагалі заборонялися, або були доступні дуже обмеженій кількості осіб в елітарних науково-дослідних інститутах, куди часто потрапляли з печаткою «для наукових бібліотек». Взяті разом перераховані причини стояли на заваді швидкій трансформації сфери виробництва знань колишніх радянських

республік. Після розпаду СРСР колишні радянські вчені, політики, журналісти, вчителі та викладачі опинилися в новій реальності, для опису якої не було ані термінологічного апарату, ані теорій, ані методологій.

Очевидно, що пострадянські соціально-політичні науки не могли відбутися з чистого листа, оскільки суб'єкти сфери духовного виробництва не змінилися. Можна стверджувати, що у формуванні відповіді на це запитання спрацювала інерція. У нову реальність були привнесені старі терміни, хоч і до певної міри в трансформованому вигляді. Відсутність досвіду аналізу світової політичної системи поза радянською парадигмою вела до того, що з цією метою використовувались сформовані в радянському союзі терміни, теорії та підходи, які до певної міри комбінувалися з привнесеними зі світового інтелектуального простору.

Щодо визначення природи новоутворених суб'єктів світового політичного порядку інерція спрацювала наступним чином. Питання «Яка природа Радянського Союзу з огляду на світовий політичний порядок?» за радянських часів суспільствознавцями не ставилося взагалі, оскільки відповідь на нього визначалася у партійних та ідеологічних документах. СРСР описувався у курсах державознавства та суспільствознавства як «держава» (государство), що складалась з союзних республік, які не були самостійними структурними одиницями світового політичного порядку. З набуттям незалежності їх статус змінився. Але для опису новоутворених структурних елементів світового політичного простору суб'єкти сфери духовного виробництва колишніх республік продовжували користуватися категоріями, розробленими для легітимації існування держави імперського типу, яким був СРСР. Тому більшість нових незалежних країн, за інерцією, оголосили себе державами, маючи на увазі набуття зовнішньополітичної суб'єктності. За інерцією, Україна теж стала державою, оскільки інших термінів для опису світового устрою в Радянському Союзі не існувало. Тим не менше, до цього терміну є багато запитань.

Історія людства знала багато типів держав. Ними були племена, міста-держави, поліси, князівства, королівства, царства і, врешті решт, імперії. Результатом підписання Вестфальського мирного договору 1648 року після Тридцятилітньої війни в Європі стало становлення нової системи міжнародних відносин, системоутворюючим елементом якої стала нація (nation), а не держава, як стверджувало радянське суспільствознавство. З часом, за зразком Європи, був структурований увесь світ, і нація в період модерну перетворилась на системоутворюючий елемент сучасного глобального політичного порядку, який отримав назву «Вестфальська система міжнародних відносин» [2]. На думку дослідників, цьому сприяв етноцентризм світової історії. З цієї причини маємо Організацію Об'єднаних Націй (а не держав). Держава в цій системі виступає механізмом забезпечення життєдіяльності нації. Таку державу називають національною державою (nation state). Навіть коли в західній політичній науці термін держава (state) виступає без означення «національна», воно завжди мається на увазі, оскільки не існує якоїсь абстрактної держави, як не існує абстрактної людини. Національна держава (nation state) — це тип держави, поряд з іншими типами держав, які існували в людській історії. Тим не менше, згадки про це не можна зустріти в жодному радянському підручнику з суспільствознавства або філософії.

Згідно з цією точкою зору, СРСР де-факто був аномальним утворенням світової політичної системи, складовими якої були нації. Результатом спроб якимось чином вписати Радянський Союз в цю систему стало твердження про побудову в СРСР нової нації радянських людей. Тим не менше, демонізація націоналізму радянською ідеологічною машиною, а також заборона національних рухів всередині країни призвели до того, що в пояснювальному інструментарії пострадянських науковців, політиків та журналістів концепт «нація» в тому значенні, в якому він використовується загалом у світі, був відсутній, а термін «націоналізм» мав вкрай негативне значення. Тут варто зазначити, що загалом в євроатлантичній науці концепт «націоналізм» має нейтральну конотацію.

На момент розпаду СРСР інерція системи виробництва знань сприяла тому, що ставши у 1990–1991 роках де-юре націями, тобто системоутворюючими одиницями світового політичного порядку, колишні складові радянської імперії не прийшли до необхідності

легітимації терміну «нація». У результаті, наприклад, Верховна Рада України у 1990 році прийняла Декларацію про державний суверенітет, хоча, за логікою, мала прийняти декларацію про національний суверенітет.

Цьому сприяв створений в СРСР міф, наслідки панування якого ніяк не можуть бути подоланими в незалежній Україні. Мається на увазі укорінений в радянській сфері духовного виробництва міф про неоднозначність перекладу слова «nation» з англійської мови на російську, і, відповідно, на мови радянських республік. Вважалося, що «нація» з англійської перекладається як «народ» або «державна», причому термін «державна» був домінуючим по відношенню до всіх інших можливих варіантів перекладу. Для того, щоб переконатися, що термін «нація» не має значення «державна» варто подивитися лише англійські тлумачні словники і порівняти з англо-російськими, створеними в СРСР та пізніше в Росії.

Приведемо декілька прикладів. Longman English Dictionary [3] визначає «nation» як:

1. a large body of people united by common descent, history, culture, or language, inhabiting a particular state or territory» (у перекладі з англ.: велика група людей, об'єднаних спільним походженням, історією, культурою або мовою, що проживає у певній державі або на певній території).

2. a country, considered especially in relation to its people and its social or economic structure (у перекладі з англ.: країна, яка розглядається у зв'язку з її народом та соціальною або економічною структурою).

Collins English Dictionary [4] визначає «nation» як:

1. an aggregation of people or peoples of one or more cultures, races, etc, organized into a single state (об'єднання народу або народів з однією або більше культурами, расами, тощо, організоване в державу);

2. a community of persons not constituting a state but bound by common descent, language, history, etc (спільнота осіб, що не утворюють державу, але пов'язані спільним походженням, мовою, історією, тощо).

Macmillan dictionary [5] визначає «nation» як:

1. a country that has its own land and government (країна, що має власну територію та уряд).

2. the people of a particular country (народ певної країни)

3. a group of people who share the same culture and languages but do not have their own country (група людей, що мають одну культуру та мову, але не мають власної країни).

Варто підкреслити, що в жодній статті жодного англійського тлумачного словника нація не трактується як держава (state).

Тепер порівняємо переклад слова «nation» в англо-російських словниках, виданих в СРСР та Росії [6, с. 473].

nation 1) народ, нация; народность Syn: folk, people, nationality; 2) а) государство, нация, страна; independent nation — независимое государство; sovereign nation — суверенное, независимое государство; friendly nation — дружественное государство; belligerent/warring nations — воюющие государства; civilized nation — цивилизованное государство peace-loving nations — миролюбивые страны; a member nation (of the UN) — страна-член, входящая в состав какой-л. организации (например, Организации Объединённых Наций); to build/establish a nation — создать, основать государство Syn: state.

З цього простого порівняння постає очевидною підміна понять. Наслідком цього є те, що в перекладах зарубіжних творів на російську та українську до цього часу термін «nation» перекладається як «державна» замість «нація», а «nation-building» як «державне будівництво» замість «національного будівництва», що принципово змінює як суть проблеми, що розглядається, так і зміст тексту, який перекладається. Концепти «державна» і «нація» є настільки різними, що не можуть бути такими, що їх можна замінити одне одним. Розуміння цього стає очевидним після прочитання всього декількох текстів не російською мовою.

Таким чином, у Радянському Союзі та в більшості країн пострадянського простору, до яких належить і Україна, склалася парадоксальна ситуація, коли існування системоутворюючого явища світової історії та сучасної глобальної політичної системи вдавалося і до цього часу

вдається приховати, маніпулюючи перекладом одного слова. Радянська ідеологічна машина ввела в оману як суспільну думку в самому СРСР, так і в подальшому громадській далеко не одній країні пострадянського простору. Варто говорити про підміну понять або, якщо точніше, прагнення приховати істинне значення явища, яке описується терміном «нація». Ця підміна надалі продовжує відбуватися в Україні, по суті стаючи на заваді адекватному розумінню як того, що відбувається всередині країни, так і у світі загалом.

Ця підміна понять є причиною того, що в пострадянській Україні часто плутають поняття «нація» і «державна», «національне будівництво» та «державне будівництво».

Свідчення намагання прилаштувати радянський теоретичний спадок до існуючих поза колишнім радянським кордоном реалій співіснують із нами сьогодні. Прикладом може бути поява в українському інтелектуальному просторі словосполучення «політична нація» [7]. Але ж нація уже по своїй природі є політичним утворенням і означення «політична» при собі не вимагає, оскільки етнос стає нацією тільки тоді, коли починає демонструвати політичні амбіції та висувати політичні вимоги. Не може існувати неполітичної нації.

Причому, важливо зазначити, що побудова концепту «політична нація» є генетично пов'язаною з радянським суспільствознавством, яке будувало свої висновки щодо цієї проблеми на основі визнаної маргінальною в світовому науковому просторі примордіалістської парадигми. У Радянському Союзі вона базувалася на визначенні нації, даній І. Сталінін [8, с. 286]¹, що і визначило напрям подальших досліджень у цьому напрямку в Україні. Домінуючий в сучасній світовій науці конструктивістський підхід практично не застосовувався і не застосовується зараз. Це можна визначити однією з основних причин уповільненості процесу формування української нації, національної ідентичності та національної держави загалом, оскільки примордіалістський підхід заперечує активну участь національної еліти та національної системи духовного виробництва в процесі національного будівництва, стверджуючи, що нація існує примордіально (є вродженою), а національна ідентичність іманентно притаманна індивіду.

У примордіальному підході також очевидне коріння пояснювального апарату радянської парадигми духовного виробництва, яка була побудована на засадах класичної філософії кінця XIX початку XX століття, і так і не трансформувалася за 70 років свого існування. Варто підкреслити, що сучасна світова наука уже давно функціонує в межах посткласичної парадигми, яка поняття типу «ментальність», «національний характер» або «архетип» відносить до езотеричних, як і більшість робіт, написаних протягом класичного періоду.

Одним із найяскравіших прикладів незавершеності смислової трансформації пострадянської системи виробництва знань в Україні є назва, затверджена Вищою атестаційною комісією України, наукової спеціальності 21.00.01 — основи національної безпеки держави. Поява цього гібриду стала наслідком некритичного поєднання термінів «національна безпека», що використовується в євроатлантичному світі, та «державна безпека», що використовувався в Радянському Союзі (звідси пішла назва «комітет державної безпеки»). З самої назви залишається незрозумілим, безпека чого будується: нації чи держави. Одне з ключових запитань у цьому контексті є запитання «Безпека для кого?» залишається без відповіді. Якщо безпека для держави, то безпека для якої держави? Якщо «національна безпека» — безпека нації, то чому в жодному документі, в яких намагалися дати визначення національній безпеці протягом більш ніж 20 років незалежності, концепт «нація» не фігурує?

Тим не менше трансформація в сторону загальноприйнятого у світі розуміння світового устрою відбувається і її можна визначити як вектор розвитку української системи виробництва знань. Прикладів багато. Як один з них можна привести виданий у 2012 підручник «Державне управління у сфері національної безпеки (Концептуальні та організаційно-правові засади)», написаний Ситником Г. П. [9]. У своїй праці автор у деяких частинах монографії використовує концепт «нація», але так і не приходять до необхідності його легалізації з точки зору

¹ «Нація — це насамперед, спільність, певна спільність людей. ... Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільної мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури».

національної безпеки. Загалом підручник можна визначити як такий, що написаний в межах перехідної парадигми з тенденцією до націоналізації пояснювального апарату. Підручник би значно виграв, якби в ньому були представлені узагальнення уявлень про національну безпеку, які існують не тільки у російськомовному науковому просторі. Логічно виглядав би порівняльний аналіз термінологічного апарату та методологій аналізу проблем національної безпеки інших країн світу, а не тільки РФ.

Згадана робота, як і більшість робіт з міжнародної та безпекової проблематики в Україні, були і залишаються написаними в межах перехідної парадигми, для якої характерне співіснування теоретичного та термінологічного спадку радянської системи духовного виробництва з новими запозиченими зі світового інтелектуального простору.

Однією з вагомих причин цього явища є народжена за радянських часів звичка українських науковців посилаючись виключно на російськомовні джерела. Ефект залізної завіси продовжує працювати за інерцією, перетворюючись на смислово завісу та зберігаючи васальну інтелектуальну залежність українців від колишньої метрополії. Варто зазначити, що до звички брати за взірці роботи, написані в сусідній державі, потрібно ставитись критично через причину, про яку говорилося на самому початку статті. Після розпаду СРСР кожна з його складових частин обрала власну модель суспільно-політичного розвитку. Реальність полягає в тому, що система духовного виробництва кожної з новоутворених країн сьогодні працює на розвиток саме обраної цими країнами суспільно-політичної та економічної моделі. Це стосується безпосередньо і Російської Федерації, яку навряд чи можна назвати «нацією» в класичному розумінні. Модель суспільних відносин, що існує в країні, є державоцентричною і передбачає пріоритет держави над індивідом та всіма іншими суспільними інститутами. Можна стверджувати, саме з цієї причини в російськомовному інтелектуальному просторі, на відміну від англомовного, концепт «нація» можна зустріти вкрай рідко. Тим не менше, як уже зазначалось вище, навіть у випадку РФ можна говорити про націоналізацію парадигми індустрії духовного виробництва, і російські науковці приходять до висновку, що адекватно описати процеси, які відбуваються як усередині країни, так і за кордоном РФ, без концепту «нація» неможливо.

Варто підкреслити, що гуманітарні та соціально-політичні науки, з яких суспільство черпає знання про себе, мають дуалістичний характер. З одного боку, вони не можуть бути виключно національними, бо якщо вони такими стануть, то не базуватимуться на досягненнях світової науки в тій чи іншій галузі і, як наслідок, стануть провінційними. З іншого боку, наука не може бути світовою, бо тоді вона, фактично, не забезпечуватиме потреби окремого суспільства, всередині якого те чи інше знання створюється. Можна взагалі стверджувати, що соціально-політичні науки можуть бути більше національними, ніж глобальними, а рівень їх глобальності та загальносвітове значення визначає здатність науковців осмислити проблему в глобальному масштабі та зробити такі висновки, які можуть бути застосовані у інших національних контекстах.

Політологи безпосередньо пов'язують появу націй та національне будівництво з побудовою демократичних суспільств. США, Великобританія, Німеччина, Франція, Польща, Латвія, Естонія — нації, а не просто держави. Європейський Союз є союзом європейських націй, а не держав, як прийнято вважати на пострадянському просторі. Важливо зазначити, що період національного будівництва на теренах колишнього Радянського Союзу увійшов у дисонанс з тенденціями розвитку постмодерних країн Європи, які вони проголосили для себе взірцем. У контексті nation-building етап постмодерну (вважається, що розпочався в середині 20 століття) критичним чином відрізняється від періоду модерну, коли постали європейські нації. Відкритими залишають запитання: чи можлива, і чи потрібна побудова нації та національної держави в умовах постмодерну, який поставив під питання легітимність їх існування? Чи зможе Україна стати членом Європейського Союзу націй, так і не усвідомивши себе нацією, і не створивши національну державу? Що буде в Україні? Держава? Якщо держава, то яка? Чи нація і, відповідно, національна держава?

Коли існуючі терміни, теорії чи доктрини відображають оточуючу дійсність недостатньо точно, сама дійсність описується і розуміється неадекватно. Втрачається можливість пояснити, зрозуміти та передбачити процеси, що відбуваються як у світі загалом, так і у конкретному суспільстві зокрема. Українським науковцям, політикам, журналістам — усім, кому належить продукувати та поширювати змісти в українському суспільстві, — ще тільки належить дійти згоди щодо того, чим все таки є Україна в сучасному світі — нацією чи державою, і що вважати системоутворюючим елементом сучасного світового політичного порядку. Очевидно, національна незалежність вимагає незалежності мислення суб'єктів духовного виробництва.

1. *Non-Western International Relations Theory. Perspective on and beyond Asia* / [edited by Amitav Acharya and Barry Buzan]. – Routledge, 2010. – 242 p.
2. *Oseander A. Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Mith* / A. Oseander // *International Organizations* 55, 2, Spring 2001. – P. 251–287.
3. *Longman English Dictionary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ldoceonline.com/>.
4. *Collins English Dictionary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
5. *Macmillan dictionary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.macmillandictionary.com/>.
6. *Англо-русский дипломатический словарь* / [под. рук. В. С. Шах-Назаровой, Н. О. Волковой и К. В. Журавченко]. – М. : Русский язык, 2001. – 856 с.
7. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* : монографія / [Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С., Астаф'єв А. О., Барков В. Ю.] ; ред. В. С. Крисаченко. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2003. – 631 с.
8. *Сталін Й.* Марксизм і національне питання / Й. Сталін // *Сталін Й. Твори* : в 13 т. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1946–1951. – 1947. Т. 2. – 1947.
9. *Ситник Г. П.* Державне управління в сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : [підручник] / Ситник Г. П. – К. : НАДУ, 2012. – 544 с.